

СПОМЕНИ ЗА МОЯ РОДЕН
ГРАД КУКУШ И ЗА
БЕЖАНСКИЯ НИ ЖИВОТ
ОТ КУКУШ ДО СОФИЯ

Султана Петрова

Днес, 6 януари 1983 година, аз, Султана Петрова (1), родена в Кукуш през 1912 г., по желание на дъщеря ми Вера Серафимова, реших да напиша свои спомени, посветени на рода ни, това, което помня от разказите на дядо ми Иван Титиринов и майка ми Мария Календерова.

Нашият град, откакто е имало писано за него, вече над 600 години, е бил обитаван все от българи. Имало е само около 100-150 турски къщи. Самият град Кукуш е наброявал близо 12500 души, като в него почти е нямало гръцко население. Заедно с жителите на кукушките села, в областта са живеели около 70000 българи.

Дядо ми Иван Титиринов е роден в град Кукуш през 1866 г., а баба ми Султана, на която съм кръстена аз, е родена през същата 1866 г. Оженили са се през април 1887 година. Останал ми е спомен от тяхната сватба – една тепсия, на която е гравирана годината на женитбата им.

Дядо ми Иван беше природно интелигентен човек и така хубаво разказваше, че думите му трайно са се запечатели в съзнанието ми и понеже много съм се интересувала от минало на родния си край, обичам го страстно и ми е страшно тъжно, че не го познавам и впоследствие не съм могла да го зърна. И сам Димитър Талев казва – нещастно е човешкото сърце, което не познава любов към роден край, към родна земя.

Днес гърците вече разрешават да се ходи по нашите земи, но аз съм вече твърде възрастна и болна и не вярвам, че ще мога да отида, а как ми се иска да отида и да зърна поне веднъж Кукуш преди смъртта си!

Дядо ми Иван имал още две сестри и четирима братя, но в бащината си къща живеел само с най-малкия си брат. Имал

шест деца. Първоначално животът му минал твърде бедно, но с времето децата му пораснали, започнали да помагат и постепенно той успял да се позамогне. Самият той работил като дюлгерин по селата и водел момчетата си със себе си на работа. Когато успечелил малко лири решил да изгради своя отделна къща в бащиния си двор. Така дядо ми си построил къща на два етажа, купил си лозе – декар и половина, 18 овце, а баба ми едва смогвала да обработва вълната им. Всяко година в стопанството им се раждали по 22- 24 агънца, част от които дядо продавал, а друга – използвали за прехрана и продукти вкъщи.

.Две от дъщерите на дядо са починали в Кукуш, те са оставили три момчета, както и моята майка. Тя била второто му дете и се славела като голяма помощница у дома. Дядо Иван я обучавал да гледа буби, така тя се научила да прави копринени тъкани, от които тъчела копринени платна, както за дарове, така и за покривки, чаршафи у дома.

Лятно време цялата фамилия отивала на жътва при местни турци чорбаджии. По 30-40 дни през горещите месеци посвещавали на това. Именно на такава една жътва майка ми се запознала с баща ми – Петър Календеров и след три години – през 1911 г. се омъжила за него.

Баща ми бил загубил рано майка си, гледал го баща му – дядо Дино, имал и сестра – леля Лена, омъжена в град Солун и друга, по-малка сестра – Траянка, момиче на едва 16 години по онова време. Тази девойка се привързала силно към майка ми, не се отделяла от нея. Помагала й във всичко, всъщност те двете заедно са ме отгледали.

Когато дошло време дядо Иван да зажени майка ми, толкова богато се бил приготвил за сватбата, че се наложило на няколко пъти да ходят до Солун на пазар. Този град се намира на ок. Тридесетина километра от Кукуш и двете

селища били свързани с влакова линия. Дядо Иван закупил какви ли не платове, коприни, дантели за украса на дрехите на младоженката и в крайна сметка приготвил 24 коя от коя по-красиви рокли, нали първото си дете женел, не можел да се нарадва! Освен това приготвили и чеиз от домашно тъкани килими, копринени юргани и още множество скъпи дарове. На самата сватба майка ми получила още куп подаръци и цели три чувала, пълни с бакърени съдове – тогава бакърът бил сред най-популярните и ценени дарове. След сватбата младоженците отишли да живеят в къщата на баща ми при дядо Дино.

А сега ще ви разкажа как действали кукушките комити, за чийто подвизи ми е разказвал често дядо ми Иван. Всяка зима комитите слизали в града и хората ги разпределяли да живеят по домовете си за по около седмица, време през което ги хранели и пазели. Когато дошъл реда на дядо ми Иван да ги прислони у дома, той много се боял от един местен турски офицер. Последният бил 37-годишен и живеел току зад неговата къща. Страхът му обаче бил напразен – офицерът виждал комитите, но никога не ги издал, нито пък наклеветил дядо ми пред властите. „Не бой се от мене бай Иване – казвал му турчина – няма да те обадя.“ „Той беше добър комшия,“ – казваше за него дядо ми впоследствие.

През същата година, в която съм се родила – 1912 г., започнала Балканската война(2). Българи, сърби, гърци се съюзявали, за да прогонят турците от земите си и да се освободят. Разказвали са ми, че Кукуш е бил близо девет месеца в български ръце, но впоследствие твърде малко български войници остават в него, по-голямата част са изтеглени и изпратени да се бият в сраженията за Одрин и Чаталджа(3). Тогава обаче гръцките съюзници развалят подписания договор и удрят българите в гръб(4).

Гръцките войски обграждат града и го нападат изненадващо. На българското население е казано, че трябва да напусне града за известно време, докато отmine боя, то е сварено твърде изненадано и неподготвено за подобен обрат в отношенията(5). Всички побягнаха, а по-младите мъже са били съвсем скоро мобилизирани. Именно сега настъпила най-голямата трагедия за кукушани - населението масово напуска родния си град, буквално без нищо - само с дрехите на гърба си, за да не се върне никога повече по тези места! Тогава и нашето семейство поема по дългия и мъчен път на бежанците – вървят пеша от Солун чак до София, съпровождат ги двама ми дядовци със семействата си. Майко ми дълго плакала за погубените си сватбени дарове, тогава баща ми от жалост ѝ разрешил да си вземе част от тях по пътя. Тя се върнала и взела в една бохча три рокли, бебешката ми пелерина, плюшено детско юрганче и три копринени чаршафа, които впоследствие останаха като спомен за децата ми. Битовите неудачи обаче са нищо пред друга, много по-голяма трагедия, която ги сполетява – по този изпълнен с премеждия път семейството ни губи двама млади свои представители. Най-големият брат на майка ми – вуйчо Атанас бил арестуван заедно с още 80 комити, след което ги отвеждат в Солун. Там всички били натоварени на един кораб с вързани жезла на ръцете, след което ги удавили в морето. Дълго време дядо ми таеше надеждата, че отнякъде ще се появи сина му Атанас. Бях вече десетгодишна обаче, когато в София ни посети приятел на вуйчо ми и каза следното на дядо: "Бай Иване, нема да го чакаш повече Насо, пред моите очи го вързаха и го удавиха в морето". След което ни разказа най-подробно как е станало всичко. Гърците ги наредили един зад друг и ги накарали сами да се връзват и бутат един друг в морето. Така загинали 27 души от всичките осемдесет задържани кукушки мъже. Ужасната картина била забелязана от

преминаващ френски кораб, който се намесил, спрели гръцкия кораб и останалите комити били освободени под чуждия натиск.

И така, нашите продължили бежанския си път без един свой близък човек, осъмвали, замръквали заедно с останалите си съграждани, къде гладни, къде сварвали да хапнат нещо. През дългия преход съвсем се окъсали дрехите и единствените чифтове обувки, с които били поели към далечната българска столица. Аз съм била на около 11 месеца, не можели да ме носят на ръце и дядо ми купил едно магаре. на него се качвал малкия брат на майка ми – 12-годишен, съученик на Христо Смирненски, държал ме в скута си и така лека-полека сме стигнали до Горна Джумая, после в Дупница. И тук именно ни застига нова голямо нещастие – сестричката на баща ми, 16-годишната ми леля Траянка, която се занимавала с мене, заболява от холера и само за 24 часа умира. Баща ми – тогава 23- годишен само изкопал гроба ѝ, направил сандък и кръст и сам я погребал в Дупнишките гробища. Така, след нелепата загуба на двама млади хора, със страшна болка в душите, отново потеглили по бежанския път за София. След 15 дни път пеша най-сетне стигнали в столицата, отвсякъде тук прииждали тълпи хора, настанявали ги главно в училищата – по 4 семейства в една класна стая. Нас ни разпределили в училище „Трайко Китанчев“, но впоследствие излязло нареждане за разпределение в друго, по-далечно училище. По това време обаче майка ми била толкова пребита от ходене, целите ѝ крака били подути и нацепени, роклята ѝ висяла направо на парцали по тялото и казала :”Тука на улицата ще седя, но не мога повече никъде да мръдна“. Тогава баща ми тръгнал по близката ул. „Ибър“, днес – „Димитър Петков“, влизал по къщите и се моли тук и там, най-сетне едни хора го съжалили, имали свободна стая, отделно на двора и му я дали срещу нищожен наем. Така сме се настанили на първо

време в София. Зимата, макар да се случила много студена, сме изкарали без печка, палели само едно мангалче с дървени въглища. Една съседка идвала и водела майка ми у тях да ме стоплят, да ми опере дрешките и да ги изсушат, тъй като съм била на година и половина.

По-късно родителите ми намерили друга къща и наели две стаи, понеже общо двете семейства сме били осем души. Там живяхме пет години и още си спомням някои неща. Дядо Иван и дядо Дино продаваха семки, за да преживяваме, скоро обаче беше обявена Първата световна война и баща ми отиде войник. В същата тази къща се разболя и почина и втория син на дядо Иван и почина едва на 24 години. След това хазяите ни предупредиха, че трябва да освободим къщата. Дядо Иван и баба Султана, заедно с най-малкия си син отидоха да живеят на ул. „Христо Ботев“, на ъгъла със ул. „Кирил и Методий“, а ние се преместихме пак на ул. „Перник“, в една малка стаичка, където се роди брат ми Кирил, аз тогава бях на 7 години, учех в първо отделение, а баща ми се беше върнал от войната след три години служба. Брат ми Кирил Календеров се роди на 21 ноември 1919 г.

Най-малкият син на дядо Иван беше много добро момче, учеше и свиреше на акордеон. Ала по време на екскурзия на Витоша си удря коляното на камък и впоследствие му се образува костна туберкулоза. Въпреки усилията за лечение инфекцията продължава и той не можа да оживее. Така, дядо Иван загуби едно след друго всичките си деца, остана само майка ми. Тогава дядо и баба не можеха да живеят сами и ние отидохме да живеем при тях. Така изминаха 4 години, аз бях в трето отделение и беше изминала година от смъртта на най-малкия ми вуйчо Благой. Баба султана не можа да преживее мъката си и скоро също почина. След тази поредна загуба, дядо Иван заминал за Пловдив, там изкара две години при сестра си, а после при негов братов син.

Последният имал склад и двамата продавали стари врати и прозорци; живеел в една стаичка в склада заедно с един руснак, с когото много се разбирали.

Искам отново да върна разказа си в Кукуш, за да разкажа за хода на събитията там. Част от по-възрастните местни хора не успели да избягат, например един вуйчо на баща ми - 75-годишен, който бил собственик на фурна за печене на хляб. Баща ми и другите кукушани го канели да потегли с тях, но той бил възрастен, не можел да върви и останал в града, но гърците напалили фурната и го изгорили жив в нея. Около 400 души успели да се укрият във френските католически пансиони в града, гърците успели да влязат и там, но директорката смела жена застанала на вратата и казала: "През трупа ми ще минете и сетне ще влезете тук", те така и не дръзнали да го сторят. Така българите останали 6 месеца в училищата, вътре ги гледали, докато успели да издействат параход, на който да се качат и от Солун отплавали за Бургас. С тази група пристигнал и малкият брат на баба Султана с жена си и децата си и донесъл на баба ми един килим, който смогнал да спаси от бащината им къща. Дълги години ние го ползвахме за завивка, понеже беше пухкав и мек. Именно тези дошли с парахода хора разказваха сетне на дядо ми как гърците дни наред, след потеглянето на българското население товарили от всички изоставени български къщи коли с багаж, всички ценни, хубави вещи, след което палели всичко наред. Градът бил изпепелен, само тук-там останали някои къщи, църквата „Св. Атанас“, днес „Св. Димитър“, в която аз съм била кръстена. Днешният град е възстановен на друго място, малко в страни от старият град и е прекръстен на Килкис.

Щях да пропусна да ви кажа, че край Кукуш е извирала много хубава естествено газирана вода. Всяка неделя дядо ми Иван със семейството си ходели там на екскурзия, с тях

имало и едно магаре, което носело гумовете с вода. Наричали я „киселата вода“. А над града, на един незалесен хълм се намирал манастирът „Св. Георги“, Всяка година на 1 май целият град се събирал там на събор. Особено тържествено се празнувал празникът на св. Кирил и Методий, в следобедните часове пък се провеждали борби, наричани пореш. Населението на Кукуш било много будно, дълги години тук се водели борби за славянска писменост, в църквите се служело на български език. Учители тук били Димитър Миладинов, Кузман Шапкарев и редица други видни просветители. Кукуш е родният град на Гоце Делчев, на Христо Смирненски, на родителите на именития оперен певец Никола Николов, когото често съм срещала на Кукушките вечеринки в София. Тук искам да разкрия едно скоба и да разкажа една интересна случка по време на бегането. Научила съм я по време на споменатите Кукушки сбирки. Едно бебе на 9 месеца било носено от майка си, а бащата бил вече убит на фронта. По пътя обаче майката се разболяла от холера и умряла. Един младеж от бежанците видял как малкото махало с ръчички до починалата си майка, станало му много мъчно. Взел го тогава на ръце и го донесъл до София. Пристигнал вече в града, младежът сам не знаел къде да иде, нито пък какво да прави с бебето. Отишъл и попитал едни стражар, застанал на пост близо до паметника на Васил Левски за съвет. Стражарят, който често стоял там, му казал, че в близката къща живеят хора, които нямат деца, може пък да искат да го вземат. така и станало, те харесали бебето, а може би го съжалили и го взели за тяхно. Отгледали ги сетне и го изучили и понеже мъжът бил музикант, изучил детето да свири на цигулка. Като пораснало то станало чудесен цигулар, ходел по турнета, това било по времето на Втората световна война. Но за нещастие попаднал в концлагера Дахау, където престоял близо година. Там също често свирел на цигулка. Веднъж

го чул един немски офицер, и харесал много изпълнението му. Поискал да му изсвири нещо специално за него и толкова се трогнал, че му предложил: "Вземи си цигулката и си върви, тук не е за такива т гении като теб!", след което му помогнал да напусне лагера. Какви съдби!

Отново ще продължа разказа си за живота на семейството ни в София. През 1921 г. се родило друго мое братче, което кръстихме Благой. Това беше по времето, когато Ал. Стамболийски беше министър-председател. Той направи голямо добро за нас, бежанците от всички краища. При управлението му всяко бежанско семейство получи по 300 квадратни метра земя, за построяване на свое жилище. На нас ни се падна терен в местността от ул. „К. Величков“ до ж.п. линията „Захарна фабрика“. Там масово бяха заселени кукушани, имаше и доста бежанци от западните покрайнини. Затова и майка ми често казваше: „Като че се намирам в Кукуш, всички около нас – все наши хора“. Стамболийски осигури също и заеми за жилища на изплащане за 20 години. Баща ми, който беше дюлгерин по професия, сам построи нашата къща, която беше готова за живеене през април 1923 година. Тогава майка ми замина за Пловдив и доведе дядо ми Иван да живее при нас. Той също беше спечелил малко пари и успя да купи греди, дъски, с които направи ограда, посади дръвчета, цветя, купи и 5 коли камъни, с които направи калдаръм по всичките пътечки в двора. През 1925 година ни се роди още братче, което кръстихме Костадин. Така семейството ни стана осемчленно и дядо ми построи една дворна кухня, прикрепена към къщата. Тя беше доста просторна и в нея се събирахме всички, идваха често и други съседи кукушани, с които много си общувахме. Дядо Иван имаше една златна монета от 2 и половина лири, продаде я и купи на майка ми шевна машина. Майка ми бе сръчна, разбираше от шев и започна да шие, отначало – роклички на мен, бельо на мъжете, сетне и на комшийките и на децата им

и така изкарваше по малко пари. По-късно ѝ направиха разбой и започна да тъче черги за нас и за продажба. Едвам смогваше с тази работа и с домакинството, както знаете семейството ни беше от 8 души. Така преживявахме в новата къща и се чувствахме много щастливи, че сме в собствен дом, макар да си носехме вода от улицата. А за осветление да не говорим – седем години стояхме на газена лампа. Тогава, след Първата световна война из целия квартал се строеше, както и в други бежански квартали, като Красно село, където също имаше заселени много кукушани. Ала не се смогваше с материалите и мъчно се оправяха хората.

Самата аз ходих на училище до трети прогимназиален клас (сега 7-и клас – б.м.) и на 14 години, на 26 август 1926 г. започнах работа във фабриката за бонбони, бившата „Пеев“(6), а сега – „Република“. Там ме заведе една моя приятелка Божанка, която беше постъпила преди година на работа. Макар и малка, аз бързо свикнах с работата, научих се да увивам кисели бонбони, карамели, лукчета и ролки, работех на килограм, колкото изкарам. Майка ми беше много доволна, че вече мога да ѝ помагам с пари и с грижи за малките ми братчета. Когато станах на 17 години отделих средства, за да прекараме електричество в къщи.

С баща ми, който беше дюлгерин, работеше и един майстор-електротехник. Аз помолих татко – бате Йосиф нека да ни направи осветлението, а ти му намери материали. И тогава татко ми каза: „Дадено бе, Танче, всичко ще направим и за твоя имен ден къщата ще светне“. Дадох му от спестяванията си и наистина след два месеца всичко беше готово точно за именния ми ден – колко много съм се радвала! Бате Йосиф беше прекрасен човек, но го застреляха като комунист в градинката „Света Троица“. И днес, като минавам оттам се спирам пред паметната му плоча и си мисля – какъв човек убиха... понякога набирам цветя, полски теменужки и парички и ги поставям пред плочата.

Купих един резедав полилей, а стаята ми в къщи бе боядисана в бяло – стана много хубаво. С колко малко се задоволявахме тогава, аз нищо по-хубаво не помня... За именния си ден си бях ушила нова рокля от кадифе на квадратчета – черно и бяло, с бяла якичка от копринен жоржет и се чувствах много щастлива. Обувките ми пък бяха направени по поръчка – от черно кадифе с токчета, чехъл фасон с една каишка, с копче и две катарамии във вид на панделки със светещи камъчета. Дойдоха ми приятелки на гости, дойде и един мой приятел студент, когото много уважавах. Той ми подари една малка книжка, стихове на Пенчо Славейков „Сън за щастие“. По-щастлива от мен нямаше, толкова много съм се радвала на този ден – беше 31 декември 1931 г.

В бонбонената фабрика работих 15 години, тогава всички ходехме на работа пеш – от „захарна фабрика“ до улица „Георг Вашингтон“, където се намираше фабриката „Пеев“. По пътя се застигахме с много колежки, често се виждахме с Никола Шопов и баща му чичо Мишо, те също са кукушани и се познавахме още преди да започна работа там. Във фабриката работеха много други наши съграждани – добри и работливи момчета като Атанас Синигеров, Христо Ников и др.

През 1933 г. се омъжих за един младеж от Търсино, Кюстендилско, сирак, останал без баща. Беше дошъл в София на 14-годишна възраст, за да си изкарва сам прехраната. Заживяхме в бащината ми къща, а дядо ми построи една допълнителна стая и кухня зад основната сграда Родиха ни се три деца, които отгледах в нея.

И по-късно продължих да работя в бонбонената фабрика, която след 9 септември вече се наричаше „Йорданка Чанкова“. Бях много старателна и често ме излъчваха за „най-добър в професията“. Бях секретар и на комитета

за мир. През 1952 г. станах делегат на третия конгрес на мира. Там видях майката на Никола Вапцаров, придружавана от актрисата Маргарита Дупаринова.

През 1962 г. се пенсионирах на 50 години, защото майка ми беше болна и трябваше да гледам първото си внуче. Така напуснах работа, ала продължих да работя не по-малко в къщи. А такава не липсваше – мама падна болна и боледува цели три години. Не след дълго се ожени и средната ми дъщеря, роди им се момченце и понеже със съпруга ѝ двамата работеха и следваха задочно, пак аз поех изцяло гледането на внучетата. Това продължи докато тръгнаха на училище.

И след като живяхме 54 години в къщата, построена от баща ми и дядо ми, ни отчуждиха имота и се включихме в панелен блок, който бе построен на нашите места.

След това имах възможност з да посетя Унгария с голямата си дъщеря. В Будапеша прекарах 15 дни, които никога няма да забравя. По-късно средната ми дъщеря, замина със семейството си на работа в Москва, в Търговското представителство на България. Така имах голямото щастие да видя Москва и да прекарам там пет месеца.

И така - днес, утре, времето си минава, станах на 70 години и най-често се въртя пред блока с комшиите. При нас живее майката на Димитър Станишев, тя е доста по-възрастна от мен, но е добра жена, с която се разбираме чудесно, той като е от село Грамадна, Кукушко. Изпитвам радост да общувам с нея, понеже си говорим на чист кукушки език, а тя е рядко приятна и благородна жена.

А сега искам да ви разкажа две приказки, които са ми направили силно впечатление още в детството ми. Най-напред ще започна с приказката, която помня от дядо ми Иван.

„Имало едно време двама съседни, единият бил много беден, а другият – много богат. Случил се голям празник – свети Никола (7). На богатия жена му казала: „Иди на пазара да купиш риба, че всички се готвят да празнуват. Богатият я послушал, отишъл на пазара, гледал, гледал, но му се видяла много скъпа рибата и понеже бил стиснат, не купил риба и се върнал в къщи. Жена му много му се карала, но на него не му се давали излишни пари.

А бедният казал на жена си – отивам на работа и дано спечеля някой лев, та да купя риба за Никулден. И така – цял ден той цепил дърва, взел 20 лева, купил риба, вино и си направили угощение. Дошли им съседни на гости, развеселили се, хапнали, разговорили се. Богатият стоял и гледал настрани, съгледал го бедният комшия и го поканил. Той отишъл на гости у тях и така се развеселил, че му рекъл – я иди у нас и кажи на жена ми да гребне от сандъка едно канче с жълтици, та да се повеселим още по-хубаво. Отишъл бедният и веднага се върнал. Иди, му казал, да видиш какво става у вас. Богатият отишъл и що да види – един чер арап седи на сандъка с парите и му вика: „Назад, тези пари не са твой, те са на Джумерт касап.“. На другия ден, като го нямало вече арапина, богатият издълбал едно голям дърво, напълнил в него всичките жълтици, запечатил го и го пуснал да плува по езерото, във водата. И казал – и мои не са, но и на оня нема да са. Облякъл се и тръгнал да търси кой е тоя Джумерт касап. Стигнал скоро отвъд езерото в друг град и попитал за него. Всички го познавали и му казали – ей-там има голяма касапница, той е вътре. Влезнал богатия и обяснил, че иде от чуждо място и няма къде да преспи, а касапина казал на слугата си – заведи този човек у нас и кажи на жена ми да му даде стая, а аз ще си дойда за обяд. Завел го слугата у тях и каква била изненадата на богатия, като видял дънера с парите да стои на двора. Седнал той на дървото и не помръднал оттам, докато не дошъл касапина.

Веднага след това го запитал – а, бе ти откъде имаш това дърво? Касапинът му отвърнал: донесоха ми го едни рибари, хванали го на езерото, като плувало и си казали – ще го занесем на касапина да реже месото на него, а пък той после ще ни дава месо без пари. Тогава богатия поискал една секира и ударил дънера по капака, където бил залепен, златните монети се пръснали по двора и той разказал на касапина какво му се било случило по-рано с арапина в собствената му къща. Обяснил му как пуснал дървото, пълно с жълтици по водата, а пък то дошло при касапина. На мен не ми трябват чужди пари, рекъл му касапина, вземи си ги. Не, рекъл сега и богатият, на мен също не ми трябват парите, аз нямам право на тях. При теб ако дойде някой беден човек няма да го върнеш, ще му дадеш какво да е, странник ако дойде – ще го приемеш, а аз съм затворен, стискам си парите, една стотинка на никого не давам, значи така ми се пада.

На другия ден богатият се канел вече да си ходи, а касапина наредил на жена си да изпече една погача, издълбали я отвътре, напълнили я с малко жълтици, залепили я отново с тесто, пак я изпекли и му я дали за из път, та да си занесе и той малко от жълтиците в къщи. Тръгнал си богатия, минал покрай едно лозе, дояло му се грозде и дал погачата на лозарите, като в замяна им поискал малко грозде. Те пък му дали от гроздето и си рекли - ща да я правим тази погача, хайде на отиване да я дадем на касапина, пък той може да ни даде от своето месо без пари. Като видял Джумерт касап пак своята погача, дето били омесили с жена му си рекъл – е, явно тези пари са си ми късмет и прибрал погачата. Така свършва тази приказка.

Ще ви разкажа и още една приказка, тя е за един юнак на име Бано Михаила, която съм слушала и запомнила от моя баща Петър Календеров (8).

Имало едно време един славен български юнак, на име Бано Михаила. Било по време на турското робство. Турците много мъчели и тормозели българското население. Бао Михаил бил силен и юначен, само да чуел да закачат някои българи, веднага отивал и лесно се справял с поробителите. Затова и турците решили да го убият, ала никой не смеел да му излезе насреща. Когато в турското управление се съвещавали как да успеят да се справят с него, се обадило едно турче – потураче, така му викали, защото бил българин по произход, ала потурчен.

- Аз ще го убия – рекъл – и ще му донеса тук главата в торба, както искате. Брей, рекли си турците, та ти си толкова дребен и нямаш сила, че Бано Михаила ще те хвърли като перце. Но турче потураче им смигнал хитро и отвърнал:

– Не в бой, с примамка ще го хвана, ще му сипя упойка във виното докато прием с него. Днес е Великден ще му ида на гости. Взел турче потураче торба за главата, взел си и сабята, яхнал коня и отишъл право в къщата на Бано Михаила. Жена му го посрещнала на прага.

- Къде е Бано Михаила? – попитало я турче потуранче.

- На църква отиде, днес е Великден – отвърнала тя – но, влез, почакай го, той сега ще се върне. Седнало турчето и след малко дошъл Бано Михаила. – О, добре дошъл турче, днес е голям празник – и поръчал на жена си да им донесе обяд, печено агне и кана вино. Яли и пили двамата, ала по едно време Бано Михаила излязал от собата, за да си вземе кърпа. Тогава точно турчето сипало бързо упойка в чашата му. И пак пили, а след малко Бано Михаила рекъл: "Уф, как ми се приспа турче, но ти седи тука, аз ще си подремна малко на миндера. И щом легнал, мигом заспал дълбоко. Турчето скочил и го вързал през ръцете. Като се събудил Бано Михаил се видял вързан и казал:

- А, бре турче, ти н а ден добър като Великден искаш с примамка да ме убиеш, но как е Господ, никой не е, хайде, води ме да ме коляш.

Турчето взел коня и сабята на Бано Михаила, взел и своите и го повел на полето. Като стигнали там, той изкопал една дупка и заровил до шията вързания Бано Михаила. А Бано Михаила му казал: А, бре, глупаво турче, вземи моята сабя. Послушал го турчето, взел я, но не могъл да я отвори. – Слушай, турче, извади ми едната ръка да отворя сабята, та да ме заколяш, стига си ме мъчил – казал му Бано Михаил. Турчето нямало що да прави, извадил му едната ръка и му подал сабята. Бано Михаил, като се подпрел на сабята си, изскочил от дупката и подгонил турчето. Турчето обаче взел коня на Бано Михаил и препуснал с все сили. Бано Михаил се качил на другия кон и го подгонил, ала кончето на турчето било и то слабо, та не можал да го стигне. Тогава Бано Михаил се провикнал:- „А, бре, конче мое вихрогонче, затова ли те храня със сухо грозде и те поя със руйно вино, та турче потураче да те язди!“

Като чул гласа на господаря си враният му кон се изправил на задните си крака и повече не мръднал оттам. Турчето нямало какво да прави и хукнало пеша да бяга. Бано Михаил взел своя кон, ахнал го и веднага настигнал турче потураче. Отрязал му главата, турнал я в торбата, пак яхнал коня врани и отишъл право в управлението на турците (мюдюрлюк – турско районно управление - б. м.). През това време турските управници гледали с биноклите, дали иде отдалеч турче потураче и един от тях радостно се провикнал: „ей-го, иде, а торбата му е май пълна. Но като ги приближил Бано Михаил всички се сбъркали – не иде, казват турчето, а сам Бано Михаил иде, ами сега, всички ни ще изколя, залостете външните врати, вътрешните заключете, че тежко ни и горко, много страх имали от Бано Михаил.“

Дошъл Бано Михаила до портата, видял, че е залостена и се провикнал от кончето си: - Айде конче, мое вихрогонче, прескочи тежки порти – и то се озовало за миг в двора. Бано Михаила оставил коня си, взел торбата с главата на турчето. Траснал вратата със сабята си и я счупил на парчета, влезнал вътре и се качил право горе при турците, а те – изплашени, че ще ги убие, паднали на колене да му се молят. Бано Михаила им хвърлил торбата – ето ви главата на турчето, с кой акъл го пратихте да ме дири и убие? А сега, какво да правя с вас, до един ще ви изколя. А турците продължават да седят на колене и се молят, зер много добре познавали силата му и че никой не можел с него да се пребори. – Молим ти се Бано Михаил, не ни убивай, никога вече няма да закачаме твоите хора и на тебе няма да посегнем. А той им отговорил: - море вие, мръсни турци, до един трябва да ви убия, ама хайде, днеска е великден, от бога да го наидете, на не смейте да закачате моите хора. Така той им простил, а те се заклели всичките да не закачат българите.

Това е приказката, която знам от баща си, помня я вече повече 60 години. Той също така много обичаше да пее и знаеше много песни, но на мен най-силно впечатление ми е направила една песен, свързана с Балканската война.

„Ой ти, гарване, грозна птицо
от где намери тази ръка
с този пръстен, мене познат?
Отговаря грозна птица:
От Люлебургас (9) идвам аз

голяма битка там видях
на бой свиреп свидетел бях
пушки и саби бяха безчет
Преплитаха се като плет.
Гранати падат в черната земя
войнишки легла ровеха.
Ой ти, гарване, черна птицо
Този пръстен мене е познат
Дадох го на любимият мой брат
когато отиваше на бой.

А ето и още една песен, така както я пееше дядо ми Иван
Титиринов:

„От Валандово, Райковци, Балинци,
дори до Богданци, всичко е във жар.
Огньовете палят, желяза горят
на българите във уста ги турят
А бре, гяурин, кяфир българин,
Урум се кажи, рахат да найдеш.
Българин се казвам, не щем да знам,
Водата спие, българин не спие,
Българин се казвам не щем да зная.(10)“

.....

Подготвила ръкописа за печат с приложени обяснителни бележки: Мария Узунова.

Ръкописът бе открит от мен случайно сред фамилните документи. Десет години преди смъртта си Султана Петрова, сестра на моя дядо Кирил Календеров, е решила да запише спомените си, очевидно осъзнавайки колко е важно за преживяното от множество бежанци да останат писмени свидетелства. Прилагам ръкописа в автентичния му вид, без каквато и да е редакция и съкращения.

БЕЛЕЖКИ:

(1) Султана Петрова Митева (1912-1993 г.). Жената, от чието име се води повествованието, е сестра на дядо ми Кирил Петров Календеров (1919 - 2003 г.).

(2) Още на 29. 02. 1912 г. (по стар стил) в Белград е подписан т. нар. „Отбранителен съюз“ между България и Сърбия, целящ военни действия срещу Турция с цел освобождаване на останалите под нейна власт земи. Предвижда се създаване на спорна и безспорна зона при подялбата на Македония, а арбитър в евентуални спорове да бъде руския император. Българската армия има двойно по-голяма численост от сръбската, а основният фронт, на който тя воюва е Източна Тракия, докато в Македония ще изпрати само една дивизия – VII рилска. На 16 май 1912 г. е подписан сходен договор и с Гърция. В него, за жалост няма дори подобно разпределение, което е несъмнена вина на българското правителство, начело с Ив. Ев. Гешов. Не са

предвидени и бъдещите териториални претенции на Румъния при сключването на съюз и с нея.

Балканската война започва на 4. 10. 1912 г., след като България и Сърбия обявяват война на Турция. Само след 25 дни, на 29. 10. 1912 г. Турция, след претърпени сериозни поражения, иска примирие. Започват преговори за мир в Лондон, които се водят на два етапа - от края на ноември 1912 г. и през май следващата 1913 година. Вж. повече у: Константин Кацаров. 60 години живяна история, София, [1983], с. 110-131; вж. и у Б. Димитров. Истинската история на балканската война. София, 2007 г., с. 19-28.

(3) Настъплението към Чаталджа започва на 30 октомври 1912 г. На 4 ноември става решителното настъпление и е осъществен сериозен пробив в отбранителната линия, където турската империя е стоварила цялата си огнева мощ и подкрепления. Времето е много лошо – ваят поройни дъждове, от турските пленници върху върху българската се пренася холера. Тази битка допринася за започване на преговори за примирие в Лондон на 3 януари 1913 г. под надзора на европейските посланици. Скоро обаче младотурски преврат проваля преговорите и от 21 януари 1913 г. бойните действия на съюзниците срещу империята са подновени. Решителното сражение за Одрин става на 12 март 1913 г., от 3 часа българската армия започва масирана операция по щурмуване на укрепената от немски инженери и смятана за непревземаема крепост. На 13 март е завладян ключовият форт Айвазбаба, сломена е скоро и цялата отбрана, Одрин е превзет, Шукри паша предава сабята си, над 60 000 са турските пленници. Вж. повече в: История на България с някои премълчавани досега исторически факти. София, 1993, с. 147-151.

(4) Много е писано за „фаталната дата“ 16 юни 1913 г., поставила началото на Междусъюзническата война. Спорно е доколко тя е провокирана само от лекомислието на цар Фердинанд и правителството на Стоян Данев. Подкрепям мнението, че България в конкретния момент няма друг изход, освен война и няма как да подходи към т. нар. „съюзниците-разбойници“, както стават известни доскорошните приятелски настроени държави Сърбия, Гърция и Румъния. За това сериозно допринася и натискът на ВМО, че приоритет в българския национален идеал има Македония, както и неискреното поведение на Петербург като арбитър в спора между балканските държави. Така, на 16 юни 1913 г. България обявява война на Сърбия, впоследствие и на Гърция. Само за дни страната се озовава в огнен обръч на армиите на пет държави и след месец е победена страна, с орязани територии държава и над 300 хил. души бежанци. Такава е равносметката от Букурещкия мирен договор, подписан на 28 юли 1913 г., макар или именно защото България е поела цялата тежест по фронтовете през 1912-1913 г. Той поделя Македония между Сърбия и Гърция, като гърците получават 34 хил. кв. км., а сърбите – 26 хил. кв. км. България получава само долината на Струма до билата на Беласица и Славянка и Струмишка околия, както и Западна Тракия – т.е. територията между Места и Марица и запазва само 1/9 част от Вардарска и Беломорска Македония. Сега близо 300 000 бежанци от Тракия, Македония и Добруджа са принудени да напуснат родните си места, останали в пределите на Сърбия и Гърция и поемат към България. Виж повече в: История на България с някои премълчавани досега исторически факти, с. 152-159; Б. Димитров. Истинската история на балканската война. София, 2007, с. 75-79.

(5) Наистина населението в Беломорска Македония се оказва незапознато с гръцките намерения, макар част от тях да са ясно афиширани още в средата на 1912 г., когато българският владетел е поканен в Солун, но е третиран там като гост от гръцкия министър председател Венизелос. А най-тревожен факт е, че в българо-гръцкия договор от 1912 г. поначало не е била фиксирана спорна зона, нито е направено разпределение на териториите, които всяка от страните ще придобие след края на военните действия срещу Турция. Това впоследствие дава карт бланш на гърците да не се съобразят с реалните постижения на българската армия, а да отправят свои – максималистични териториални претенции. Виж. Б. Димитров. Истинската история на балканската война, с. 23- 28.

(6) Собственикът на първата шоколадена фабрика у нас - Велизар Пеев - е военен. Той е с ранг полковник и е участник в Сръбско-българската война. В.Пеев създава първата шоколадена фабрика в София през 1901 г., а по-късно открива подобна и в Своге. Не е съвсем ясно как му хрумва идеята за това начинание. Скоро благодарение на своята предприемчивост той получава статут на придворен доставчик. По негово име сред населението фабриката е позната като Пеевата фабрика. От нач. на 30-те години на ХХ век. е поета от сина му – Велизар Пеев-младши. Характерно за фабриката е, че още от създаването ѝ са наложени нов тип отношения - на уважение и респект към работниците, тук са получавани едни от най-високите заплати. Внасят се машини от чужбина – Германия, Италия, Австрия, такаото се внасяло от Холандия. Постепенно предприятието става образец за модерно и добре действаща фабрика.

(7) Днес се празнува на 6 декември. България преминава към Григорианския календар през 1916 г.

(8) Петър Календеров е баща на дядо ми Кирил Календеров. Погребан е заедно със съпругата си Мария Календерова в Софийските централни гробища.

В стилистиката и езика на двете приказки, както и при цитираните песни ясно личи смесване на фолклорната традиция с реалните исторически събития – най-вече във връзка с балканските войни от 1912-1913 г. В книгата си за балканската война Божидар Димитров публикува картина на Ярослав Вешин, „Маневри“, на която се вижда цар Фердинанд с бинокъл в ръка, за такива бинокли се споменава и във втората приказка за Бано Михаила. Любопитно е, че темата за предателството е силно застъпена в приказния фолклор от това време.

(9) Сраженията при Люлебургас са сред най-тежките и решителни през първата фаза на балканската война. Между 15-21 октомври (стар стил) 1912 г. I и III българска армия, под общото командване на ген. Радко Димитриев нанасят сериозни поражения на турците по линията Люлебургас-Бунархисар и ги довеждат до паническо бягство в посока Цариград. Жертвите и от двете страни са значителни - от българска те са 20 162 убити и ранени, а от турска – с около 5 хиляди повече. Смята се за едно от най-кръвопролитните сражения за цялата балканска война, неслучайно е възпято и в песни.

(10) Тази песен е цитирана и в книгата на Юлия Попвасилева „Порой“, Варна, 1988, с. 18. Книгата представя спомените на майка ѝ, свързани с бежанските години на хората от с. Долни Порой.